

Олена Кульбабська

ORCID 0000-0002-1858-9269

доктор філологічних наук, професор
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ВИМІР ТЕКСТУ

[Рецензія на монографію: **Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика / за заг. ред. проф. О.М. Семеног. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2022. 248 с.]**

У другій половині ХХ ст. змінився вектор наукових студій: межі значеннєвого простору різнорівневих мовних одиниць дослідники почали встановлювати за семантикою тексту, його композицією та архітектонікою, з опорою на триаду *Текст – Контекст – Підтекст*.

«У Тексті, – констатував Р. Барт, – немає мирного співіснування сенсів, значень – Текст перетинає їх, рухається крізь них, відтак він не підкоряється навіть плюралістичному тлумаченню, у ньому відбувається мовно-естетичний вибух, розщеплення всіх сенсів». Отож специфіка текстотворення перебуває в інтерпретаційному полі представників багатьох наукових галузей, напрямів і шкіл, що, без сумніву, спричинено багатомірністю текстового масиву, який нині аналізують з огляду на:

- 1) інформаційний обшир і єдність;
- 2) психологічні маркери, адже текст репрезентує інтенції та креативність автора, результат його мовленнєво-мисленнєвої діяльності;
- 3) прагматичний потенціал засобів текстової комунікації;
- 4) формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, жанрово-стилістичні особливості тощо.

Науковці сходяться на думці, що на часі *комплексне вивчення текстового макрознака*, уґрунтування основних аспектів дослідження тексту як цілісного твору, динамічної комунікативної одиниці вищого порядку.

У цьому ракурсі треба всіляко вітати вихід у широкий читацький світ колективної монографії українських науковців «Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика», що в ній «науково відрефлексовані аспекти текстових категорій у дослідницьких парадигмах філології та освітній парадигмі на основі міждисциплінарного підходу» [«Анотація» до видання]. Саме в цьому вбачаємо *унікальність* і *новизну* рецензованої праці, що охоплює три структурні блоки: «Зміст», «Передмову» й основну частину. До того ж за виокремленою проблематикою дібраний емпіричний матеріал і наукові концепції логічно рубриковано в чотири розділи: 1. «Текст: теорія і практика аналізу текстових категорій», 2. «Текст в об'єктиві мовознавчих та літературознавчих досліджень», 3. «Текст у контексті освітньої парадигми» і 4. «Віртуальні лексикографічні лабораторії у професійній комунікації».

У розділі 1, п. 1.1 «Текст – Дискурс – Мовна особистість» (автор – Олена Семеног), констатовано актуальність і перспективність дослідження тексту не

лише в традиційному структурно-граматичному аспекті, а й в антропоцентричній та освітній парадигмах, з опорою на технологічний статус української мови, що вможливило розширення спектра текстових категорій, такими виявами, як «комунікативність», «адресантність», «адресатність», «діалогічність», «експресивність», «емотивність», «аксіологічність», «інформативність», «модальність», «синергічність» тощо. Новий імпульс вивчення тексту зумовило передовсім розвиток таких галузей знань, як лінгвофілософія, дискурсна прагматика, когнітологія, герменевтика, а отже, онтологічні засади, комунікативні принципи, смислові інтенції текстових структур нині витлумачують неоднозначно, а їхня реалізація в мовленні потребує подальшого поглибленого опрацювання. У цьому аспекті, без сумніву, для проф. О.М. Семеног важливо було чітко визначити ключові поняття дослідження з огляду на результати сучасних мовознавчих і лінгводидактичних студій українських і зарубіжних науковців. Отож метамова рецензованої праці охоплює такі поняття, як: «*мовна картина світу*» (виражене засобами певної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу й себе в цьому світі – услід за І. Голубовською); «*ціннісна картина світу*» (елемент мовної картини світу, що містить сукупність найважливіших для культури смислів, ціннісних домінантів, які утворюють певний тип культури, збережений у мові – за І. Серебрянською); «*мовна особистість*» (індивід, який володіє лінгвокогнітивним та мотиваційно-прагматичним рівнями, що їх визначають лексикон, пізнавальна діяльність, інтелектуальна сфера, інтереси, мотиви особистості – за визначенням О. Семенюка); «*мовна свідомість*» (форма свідомості, яка охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності – П. Селігей); «*текст*» (витвір мовотворчого процесу, об'єктивованій як письмовий документ, якому властива завершеність, цілеспрямованість і прагматична настанова – солідаризуючись із О. Селівановою); «*дискурс*» (багатопланове явище, що його можна розглядати в комунікативному аспекті як вербальне спілкування; у структурно-семантичному – як фрагмент тексту, вищий, аніж рівень мовлення; у структурно-стилістичному – як нетекстову організацію розмовного мовлення; у соціально-прагматичному – текст, занурений у ситуацію спілкування).

Аналіз широкої джерельної бази актуалізує потребу міждисциплінарного опису феномена тексту, увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій та підходів до його природи, типів текстів, їхніх основних категорій, семантичних, прагматичних, комунікативних типологій (розділ 1, п. 1.2 «**Текст і проблеми його категоризації**» – співавтори Валентина Статівка, Ван Танцзяй). Дослідники сконцентрували увагу на *тексті в освітньому просторі* (с. 15–16) та його основних функціях передовсім як: 1) центральної дидактичної одиниці в системі навчання філологічних дисциплін; 2) джерела інформації з усіх навчальних дисциплін, що їх опановують майбутні фахівці; 3) засобу виховання та розвитку особистості, поглиблення здатності до інтелектуального аналізу, креативного мислення, критичного ставлення до засвоєного, емпатії та емоційного сприйняття світу; 4) засобу спілкування тощо. Не викликає заперечень думка авторів, що встановлення присутніх характеристик тексту в освітній парадигмі ґрунтується на розумінні лінгвістичних категорій тексту (їх усе частіше витлумачують як *текстово-дискурсивні*), оскільки вони полегшують засво-

ення інформативного обшину й уможливають виформування текстотвірних умінь здобувачів середньої, фахової передвищої та вищої освіти.

Мають рацію науковці, констатуючи: через панування багатьох аспектів і підходів до вивчення та інтерпретації властивостей тексту, а також з огляду на різний ступінь розпрацювання тих чи тих категорій, поки складно уявити єдиний алгоритм їх аналізу [с.22-23]. Утім, є текстові категорії, що об'єднують різновекторні концепції, наприклад, категорія зв'язності (розділ 1, п. 1.3 «**Зв'язність як основна текстова категорія**» – Лариса Кравець). Зв'язність, або когезія, справедливо зауважує авторка, опосередковує розвиток теми, забезпечує інтеграцію його формально-синтаксичних і семантичних складників і виформує цілісність тексту на етапі творення в координатах *тема – рема* і сприймання як результату інтелектуальної та емоційної співпраці адресанта й адресата, спільності їхніх фонових знань. Особливо цікавим, як на нас, є типологія засобів вираження зв'язності: *мовні* (порядок слів, сурядні сполучники, видо-часові форми дієслів, еліipsis, повна або часткова рекуренція, лексичні й семантичні повтори тощо) та *позамовні* (конситуація, асоціація). Уяскраплюють теоретичні твердження прозові й поетичні тексти, що доводять: «Цілісність виявляється в тематичній, граматичній, комунікативній та стилістичній єдності тексту» [с.59].

Олена Кумеда «відкриває» розділ 2 монографії та апробує результати власних досліджень мовотворчості П. Куліша (п. 2.1 «**Ранні східнополіські риси мови першодруків Пантелеймона Куліша**»). Ретельно дібраний і проаналізований фактичний матеріал, висновки заслуговують на увагу, оскільки ґрунтуються на достовірних методологічних принципах: 1) матеріалом наукових студій обрано не відредаговані тексти письменника, а автентичні тексти – надійні джерела «реальної авторської мовотворчості» (П. Гриценко); 2) аналіз мови першодруків спирається не лише на тогочасну літературну практику, а й на власний лінгвістичний досвід письменника, закорінений у локальному діалектному оточенні – східнополіському говорі північного наріччя; 3) з'ясовано мовне довкілля, у якому П. Куліш майже безвизно провів останні 14 років життя. Окреслений дослідницький апарат дав змогу змоделювати набір важливіших рис східнополіського говору на підставі етнографічних текстів і сучасних діалектологічних описів відповідного ареалу, перевірити ступінь наявності / відсутності зазначених діалектних рис у художніх текстах прижиттєвих першодруків творів Пантелеймона Куліша; з'ясувати генезу його мовних рис у контексті східнополіського діалекту; висунути гіпотезу щодо меж узувального й власне авторського серед зареєстрованих у текстах одиниць та стосовно причин вибору ним мовних засобів з-поміж низки альтернативних варіантів, окреслити лінгвальні пріоритети «першого письменника і першого ученого, що зовсім свідомо творив українську літературну мову, а свої погляди передавав і Шевченкові» (І. Огієнко).

Великий внесок у формування й унормування української літературної мови зробив Іван Франко, який надавав провідного значення соборній мові як вираженню єдності східно- й західноукраїнського народів. Вікторія Герман, авторка п. 2.2 «**Науковий текст Івана Франка в аспекті семантико-синтаксичних відношень допустовості**», поставила собі за мету проаналізувати синтаксичні домінанти в ідіолекті Каменяря, акцентуючи на проблемі вербалізації семантико-синтаксичних відношень допустовості в ділянці складно-

підрядних речень (принагідно бажаємо дослідниці продовжити вивчення актуальної проблеми експлікації допустової семантики в простих поширених і ускладнених реченнях, а також складносурядних і безсполучникових, установити в перспективі особливості їх кореферентності). Заслугує поцінування ретельний опис сполучникових засобів підрядного зв'язку, що є маркерами (предикатами предикатів) допустових семантико-синтаксичних відношень у власне-допустових і невластно-допустових (допустово-розділових, допустово-умовних, узагальнено-допустових, допустово-протиставних) складних реченнях розчленованої структури з відтінками зворотної зумовленості. Посутнім вважаємо висновок В. Герман, що «дослідження допустових конструкцій, які функціонують і в наукових, і в науково-популярних текстах письменника, засвідчують їх високу синтаксичну організацію й дають підстави констатувати наявність уже сформованого і викристалізованого в кінці XIX ст. наукового стилю української мови» (с.91).

Наступний підрозділ колективної монографії (автор – Ольга Рудь) присвячений актуальним питанням лінгвопоетики, у межах якої виокремлюється «широке поле можливих об'єктів дослідження – від нового витлумачення відомих дефініцій з опертям на наявні теорії та їхній критичний аналіз до поглиблення інтерпретацій текстів письменників минулих часів і сучасників, «традиціоналістів» і новаторів, всесвітньо відомих митців і «прохідних» авторів, котрі «творять» на злобу дня» (В. Кононенко). Дослідниця чітко окреслила мету й завдання своєї наукової студії: здійснити комплексний аналіз структурно-морфологічних, семантичних і функційних особливостей складних слів (у картотеці понад 320 одиниць-іменників, прикметників, дієслів і прислівників), дібраних методом наскрізного виписування з поетичних текстів Ліни Костенко, а також установити їхню частотність (п. 2.3 «Складні слова в поетичних текстах Ліни Костенко»). Особливо цікавим для нас є опис індивідуально-авторських утворень на зразок: *вишнево-губа Румунія, злязиковий натовп, кришталево-об'єктивна призма, ластогруде створіння, пружинно-спіральні негідники, пустоширокий степ, темнолазуровий скарабей* тощо. Без сумніву, особливість складних слів полягає в тому, що в них наявний свій внутрішній синтаксис, специфічний порядок розташування складників, які дають поетесі змогу передати одним словом складну ознаку / властивість, донести до читача всю багатогранність поетичного образу, сповненого експресії та глибини соціального змісту.

Сучасна українська література, за спостереженнями Мирослави Вовк, у процесі образотворення активно «живиться» етнічними символами, міфами, ритуалами, отож на часі «грунтовне осмислення результатів художньо-мистецької діяльності творчої особистості крізь призму сприйняття етнічного культурного досвіду, втіленого у традиційній народній символіці, формах світосприйняття через посередництво автохтонних релігійних уявлень, у ритуальній сфері життєдіяльності суспільства» (п.2.4 «**Фольклоризм літератури в контексті структурно-семіотичної концепції культури**», с.145). Зокрема, такий культурний досвід кристалізується в розвії відповідних фольклорних традицій, що дасть змогу спеціалістам фахово аналізувати специфіку авторського стилю, увиразнювати генезу основи літературного твору, особливості характеротворення образів, визначити креативність мислення письменника, його мовну палітру тощо. На основі семіотичного і структурно-

антропологічного методів, ґрунтового аналізу ідей і поглядів теоретиків означеної в назві підрозділу концепції культури в українському й зарубіжному дискурсі науковиця встановила систему взаємодії міфу, фольклору та художньої літератури: міфологія є джерелом фольклору, його безпосередньою основою; література успадкувала художньо-образні форми і міфу, і фольклору. За цією схемою фольклор є проміжною ланкою між міфом та літературою, оскільки він увібрав у себе традиційні для народу уявлення про світ і трансформував міфологічну образність, мовні засоби для відтворення подій свого часу або загальнолюдських і національних проблем.

Підбиваючи підсумки викладу теоретичного матеріалу в другому розділі, зацентруємо, що його перевагою є поліаспектний підхід до специфіки різножанрових текстів: *художніх прозових* (П. Куліш – роман «Чорна рада», історичний нарис «Хмельницина», автобіографічний нарис «Жизнь Куліша», оповідання «Орися»; *поетичних* (П. Куліш – поема «Маруся Богуславка»; Л. Костенко – поезії з видань «Вибране» та «Триста поезій»); *наукових і науково-популярних* (літературно-критичні праці І. Франка, написані впродовж 1890-1892 (уміщено в 27 томі), а також протягом 1893-1895 (29 том) і 1897-1899 років (31 том). «Словесний вид мистецтва втілює етико-естетичні складники характеру нації, що дають можливість продемонструвати стійкість механізму колективної пам'яті народу» [М. Вовк, с.153].

Третій розділ колективної праці охоплює три структурні частини, об'єднувальним поняттям для яких є *текст в освітній парадигмі*. Зокрема:

- висвітлено особливості вербалізації концепту *освіта* в українському та польському освітніх дискурсах (*освітній дискурс* визначено як «сукупність текстів, що мають спільну тематику освітньої діяльності, відображену в різних функціонально-стильових типах текстів – нормативно-законодавчому, науковому, медійному, художньому, розмовному» – с.158); проаналізовано мовні, педагогічні словники й глосарії, законодавчо-нормативні документи, на основі яких установлено специфіку лексем на означення учасників освітнього процесу та визначено ключові поняття в освітньому дискурсі, як-от: *знання, виховання, учитель, педагог, викладач, учень, майстерність, інновація*; окреслено міждисциплінарні тенденції в освітньому дискурсі за допомогою методів лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, педагогічної аксіології та прийомів – лінгводискурсивного, лінгвоаксіологічного й праксеологічного (п. 3.1 **«Концепт *освіта* в законодавчо-нормативному, освітньому дискурсах»**, автор – Олена Семеног);
- визначено поняття «мовлення», «мовленнєва діяльність», «мовленнєва ситуація», «мотив діяльності», як базові в методиці роботи над текстом і текстотворенням у т. зв. шкільному курсі української мови; зацентровано увагу на засвоєнні школярами мовленнєвих понять і способів дії як підґрунтя в роботі над текстотворенням; запропоновано модель роботи над текстом на поняттєвій основі, що передбачає єдність змістово-композиційного, типологічного, мовно-стилістичного аналізів тексту (п. 3.2 **«Наукові засади роботи над текстом у курсі методики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти»**, автор – Олена Попова);
- проаналізовано концептуальні засади комунікативного (текстотвірного в його складі) підходу в лінгводидактичній підготовці майбутніх

учителів до виформування в здобувачів початкової освіти текстотвірних умінь; унаочнено лінгводидактичну систему підготовки студентів педагогічних коледжів до систематичної роботи з текстом (схема на с. 209), а також типологію інтерактивних методів викладання методики української мови (табл. на с.215-216); обґрунтовано можливості кейсів або ситуаційних вправ, що допомагають глибше зрозуміти тему, розвинути уявлення; виявити закономірності, взаємозв'язки, активізувати мислення та дискусію, отримати додаткову інформацію, поглибити знання, розвинути й застосувати аналітичне і стратегічне мислення (п. 3.3 «**Підготовка майбутніх учителів до формування у здобувачів початкової освіти текстотвірних умінь**», автор – Наталія Грона).

У дослідницькому полі четвертого розділу – «**Віртуальні лексикографічні лабораторії у професійній комунікації**» (співавтори Володимир Широков, Максим Надутенко, Маргарита Надутенко) – центральну позицію посідає проект «Віртуальні лабораторії у професійній комунікації лінгвістів». Актуальність дослідницької діяльності співробітників Українського мовно-інформаційного фонду НАН України зумовлена необхідністю вироблення єдиної державної програми укладання термінологічних словників (з опорою на теорію лексикографічних систем (Л-систем)) і термінотворчої діяльності вітчизняних науковців узагалі. Зроблено висновок, що в мережецентричному світі природна людська мова визначається з-поміж інших і технологічним чинником. На переконання авторів, технологічний статус української мови здебільшого визначатиме характер розвитку цифрової мережецентричної цивілізації в найближчий період, а паралельно – оприявнюватиме ієрархію та конфігурацію всіх світових мов, демонструватиме спроможність тієї чи тієї національної мови до успішної конкуренції. Дослідники обґрунтовують потребу створення сучасної системи національних лінгвістичних ресурсів та національної інфраструктури як складників інформаційної безпеки держави. Посутнім є висновок, що фундаментом для лексикографічних праць нового покоління мають бути кодифіковані, адаптовані й репрезентативні моделі та масиви лінгвістичних даних.

Переконані, що колективна монографія цінна з огляду на її практико зорієнтованість, що полягає в реалізації міждисциплінарного підходу до аналізу тексту у процесі викладання освітніх компонент, у розробленні науково-методичного забезпечення для виформування у студентів філологічних та нефілологічних спеціальностей культури роботи із публіцистичним, медійним, науковим, художнім текстами на заняттях із культурологічних, медіа- та лінгводидактичних дисциплін. До того ж тематичне розмаїття видання дає авторам підстави рекомендувати її цільовій читацькій аудиторії – магістрантам філологічних факультетів, аспірантам, учителям, науково-педагогічним працівникам.

Теоретична й практична значущість рецензованої праці полягає в її синтетичному характері, поліконцептуальності, у відкритті багатьох феноменів тексту, в описі його онтологічних властивостей.

Отримано: 15.11.2022 р.